

РОЛЬ ВУАН В АКТУАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПРАВОБЕРЕЖЖЯ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (на прикладі роботи Волинського науково-дослідного музею)

У статті висвітлюються напрями політики ВУАН стосовно культурної ідентичності національних меншин. На підставі масиву архівних документів розглядається робота Волинського науково-дослідного музею в руслі політики коренізації. Значну увагу приділено співпраці етнографічного відділу музею з науковими організаціями Всеукраїнської академії наук.

Ключові слова: *українізація, коренізація, національні меншини, культурна ідентичність, Волинський науково-дослідний музей.*

Одним із пріоритетних завдань державної політики сучасної України є реалізація такої етнополітики, яка забезпечувала б оптимальне співвідношення інтересів титульної нації та етнічних меншин, сприяла б розвитку всіх етнокультур і становила б правову основу міжетнічної взаємодії. У цьому контексті важливим є звернення до історичного досвіду — політики коренізації, зокрема до її регіональних особливостей.

Не підлягає сумніву той факт, що 20–30-ті рр. ХХ ст. — це складний, але цікавий з наукової точки зору, період історії України. Це був час становлення радянської суспільно-політичної моделі, визначення повного комплексу її характеристик та ознак. Радянська система не могла не зважати на національно-культурний ренесанс періоду 1917–1920 рр., будуючи власну державність, пропагуючи відмінну від царської національну політику. Можна говорити про розквіт національної культури українців, їхньої духовності, що відбувався паралельно з аналогічними процесами у духовно-культурному житті інших народів¹.

У сучасних умовах перед Україною стоять нагальні завдання, пов'язані із забезпеченням всіх прав та свобод громадян. Досить значну частину її населення складають представники національних меншин — поляки, євреї, німці та інші національності, які за своїми мовно-культурними відмінностями вимагають до себе особливого ставлення. Взагалі проблеми національних меншин, зокрема, їх співіснування з титульним етносом, не тільки не втратили своєї ваги, а й посідають одне із головних місць у сучасній політиці провідних країн світу. Тому будь-який досвід — позитивний чи то негативний — із розв'язання національного питання в сучасних умовах є надзвичайно корисним. В цьому контексті особливо актуальним є вивчення радянського періоду 1920-х років на Україні і, зокрема, політики коренізації, яка передбачала комплекс заходів по задоволенню суспільно-політичних, соціально-економічних, культурних потреб різних національностей.

Вивчення наслідків політичних кроків більшовицького уряду, пов'язаних із вирішенням проблем національних меншин та механізмів їх здійснення, дає змогу виокремити раціональний та дієвий комплекс дій, які можуть бути використані при налагодженні міжнаціональних відносин. Крім цього, дослідження суспільно-політичного та культурного життя різних національностей у 20-ті роки ХХ століття на території Правобережної України дає змогу окреслити їх основні позитивні історико-етнічні традиції, щоб відродити їх у сучасних умовах².

Національна реформа, запроваджена у 1923 р., враховуючи теоретичні марксистсько-ленінські догмати з національного питання попередніх років, за умов нової суспільно-політичної ситуації в Україні (тиск «контрреволюційних елементів», проголошення НЕПу), була одним із основних засобів пристосування (й укорінення) політичної ідеології більшовиків на місцевому ґрунті.

Проголошена XII з'їздом РКП(б) у квітні 1923 р. коренізація розумілася одночасно і як метод втілення ідеологічної утилізації національних республік у єдину комуністичну державу, і як один із шляхів усунення від влади політичних опонентів. Зрозумівши, що в Україні надзвичайно сильними є позиції місцевого націоналізму, і повної її інкорпорації Радянською Росією найближчим часом не вдасться здійснити, більшовики перейшли до іншої тактики. Шляхом запровадження української мови в усі радянські установи, школи, культуру, інші галузі суспільно-політичного життя вони намагалися надати радянський зміст національній реформі. Аналогічну радянську ідеологічну утилізацію національностей СРСР через політику коренізації було введено в усіх республіках. Теоретичне обговорення і складання концептуальних засад набуло, в кожному окремому випадку, національної специфіки.

Перемога більшовицької партії в боротьбі за Україну не гарантувала автоматичної лояльності її населення новому режиму. Українське селянство в переважному своєму загалі не сприйняло гасел пролетарської диктатури. Навіть за визнанням самих більшовицьких лідерів українське селянство дивилося на них як на касту нових експлуататорів, котрі прийшли на зміну старих гнобителів³. Прагнучи втриматися при владі, більшовики надзвичайно широко застосовували масовий терор і репресії. Однак такий підхід мав певні межі, переступивши за які режим неминуче прирікав себе на знищення. Далекоглядні більшовицькі лідери це добре усвідомлювали, і саме в їх середовищі визрів задум пошуку компромісів, які надали б можливість владі зміцнити свої позиції. Новий курс спочатку впроваджувався в економіці (НЕП), політиці (утворення СРСР), а XII з'їзд РКП(б) проголосив лібералізацію й у сфері національних відносин — політику «коренізації партійно-радянського апарату у неросійських республіках».

Хоча основною метою політики коренізації проголошувалося сприяння розвитку культур і мов національних республік, насправді йшлося про забезпечення Москві всебічного контролю за союзними республіками, насамперед у сфері адміністративно-політичній та ідеологічній. Можна з впевненістю стверджувати, що це був вимушений тактичний відступ у національному питанні.

Йшлося лише про тимчасовий компроміс, загравання з українцями задля отримання підтримки місцевого населення та демонстрації українському народові певних поступок та турботи влади про забезпечення національно-культурного відродження.

У практичному здійсненні політики коренізації в Україні виокремлюють два аспекти: українізацію і створення необхідних політичних та економічних умов для розвитку національних меншин.

Більшовицьке керівництво спробувало саме очолити і взяти під контроль процес національного відродження на окраїнах великої держави. Цю тезу можна підтвердити вислованнями осіб, які у вирішенні національного питання займали діаметрально протилежні позиції. Так, нарком освіти України О. Шумський вважав, що «зростання української культури й української інтелігенції йде швидким темпом; коли ми не візьмемо в руки цього руху, він може піти поза нами»; з ним погоджувався і Й. Сталін, наголошуючи: «У заявах Шумського... є деякі слушні думки. Справді, широкий рух за українську культуру і українську громадськість почався і росте на Україні. І віддавати цей рух у руки чужих нам елементів не можна в жодному разі». Та вже від початку ставлення до цієї політики у керівництві радянської республіки були досить неоднозначними. Як приклад можна навести слова О. Шумського на пленумі ЦК КП(б)У в квітні 1925 р. Шумський зазначав, що, на його переконання, «в поняття українізації вкладається вивчення української мови й культури, а не перетворення будь-кого в українську національність. Я це кажу тому, що мені не раз доводилося стикатися з таким безглуздим трактуванням українізації»⁴.

Водночас дослідники відзначають, що жодна з республіканських версій «коренізації» не зайшла так далеко, як українська. За десять років українці перетворилися на структурно повноцінну, урбанізовану та сконсолідовану націю, набрали всіх тих характеристик, яких їм так бракувало під час визвольних змагань 1917–1920 рр.⁵

Тож можна говорити про певний комплекс зовнішніх і внутрішніх причин політики коренізації, а саме:

– оскільки після закінчення громадянської війни територія України та Білорусії була поділена між різними державами, врахування білоруського та українського чинників стало необхідним елементом формування внутрішньої політики не тільки СРСР, а й Польщі, Румунії, Чехословаччини. Крім цього, саме геополітичне положення Білорусії та України висувало в 20–30-ті роки «білоруське», а ще більшою мірою «українське» питання в епіцентр європейської міжнародної політики. Тому політика коренізації, що стимулювала національне відродження, мала на меті створити враження гармонійного і вільного розвитку радянських республік. Формуванню привабливого іміджу СРСР на міжнародній арені мало сприяти і державне піклування про національні меншини;

– політика коренізації у задумі була засобом пошуку спільної мови з селянством (Сталін неодноразово наголошував, що національне питання в основі своїй — питання селянське), залучити на свій бік національну інте-

лігенцію шляхом поширення принципових ідей непу (плюралізм, вільний розвиток, децентралізація і т. п.) на сферу національних відносин;

– коренізація давала змогу в перспективі зняти наростаюче протиріччя між народними масами і партійним та радянським апаратом;

– політика коренізації була спробою більшовицького керівництва очолити і поставити під контроль процес національного відродження на окраїнах, щоб його енергію й могутній потенціал спрямувати у русло центральної влади;

– коренізація мала зміцнити новоутворювану державну структуру — Радянський Союз компенсуванням республікам втрати декларативного політичного суверенітету.

Курс на українізацію був з ентузіазмом зустрінутий значною частиною національно-демократичної інтелігенції, оскільки відкривав можливості для реалізації програми національно-культурного розвитку України.

Вагому роль в актуалізації культурної ідентичності національних меншин Правобережної України в період політики коренізації відіграла Всеукраїнська академія наук. Між 1921 і 1925 рр. виникають такі етнографічні та краєзнавчі установи ВУАН: 1921 р. — Етнографічна комісія; 1922 р. — Краєзнавча комісія; 1924 р. — Культурно-історична комісія; 1925 р. — Кабінет примітивної культури на кафедрі історії України та ін.

Етнографічна комісія почала працювати у червні 1921 р. на базі відповідної секції Українського наукового товариства в Києві, що злилося з Всеукраїнською академією наук. У 1925 р. був заснований «Етнографічний вісник» (з 1925 по 1932 рр. видрукувано 10 книг); у 1926 р. — «Бюлетень Етнографічної Комісії ВУАН» (з 1926 по 1930 рр. вийшло 16 номерів; він мав інструкційно-інформативний характер — видрук програм та інструкцій).

Плідно працював Кабінет національних меншин — науково-дослідна установа при Етнографічній комісії при ВУАН, що діяла протягом 1929–1932 рр. (створений в січні 1929 р. під керівництвом проф. Є. Рихліка). Кабінетом проводилися дослідження стосунків та взаємовпливів національних меншин, які проживали в УСРР, вивчалися «типові села», в яких компактно жили представники національних меншин, а також процеси, пов'язані з радянізацією вказаних поселень. Велися бібліографічні розвідки праць, присвячених національним меншинам в Україні, збиралися матеріали, що стосувалися їхнього життя, матеріали для складання етнографічної карти України. Була розпочата робота з підготовки серії видань «Національні меншості України». 19 лютого 1932 р. у зв'язку з утворенням Інституту національного питання ВУАН кабінет було ліквідовано.

Осередком дослідження звичаєвого права в 20-ті роки виступила Комісія для вивчення українського звичаєвого права при ВУАН (голова акад. О. Малиновський, керівник — проф. А. Крістер). Установа за час свого існування видала три томи «Праць».

Активну участь у процесі відродження національного духу в Україні бере в цей час. Волинський науково-дослідний музей (м. Житомир), особливо його етнографічний відділ та його беззмінний завідувач В. Кравченко⁶, який обіймав

цю посаду з 1900 р.⁷ Щоправда, залишається невідомою доля музею та участь у його роботі В. Кравченка після занепаду Центральної Ради.

В досліджуваний період очолюваний Василем Кравченком етнографічний відділ музею значну частину своєї роботи спрямовував на вивчення життя та побуту національних меншин, які мешкали на Волині переважно в сільській місцевості. Він підтримував стале листування з Кабінетом нацменшин при Етнографічній комісії ВУАН, надсилав дані про результати експедицій, свої наукові роботи⁸. Задоволений результатами діяльності очолюваного відділу, Кабінет нацменшин при Етнографічній комісії ВУАН надавав матеріальну допомогу для проведення етнографічних досліджень. З 1920 р. Василь Григорович — член-фундатор та вчений секретар Волинської філії Сільськогосподарського наукового комітету України при Наркомземі, а з серпня 1921 р. — головний фундатор і заступник голови етносекції Волинського в м. Житомирі історико-фольклористичного відділу ВУАН⁹.

Ще у 1921 р. В. Кравченко розпочав співпрацю з Комісією для вивчення звичаєвого права при ВУАН, очолюваною академіком О. Малиновським. Одним з перших він проводив наукові пошуки та дослідження у цій зовсім молодій галузі науки. Дослідник займався вивченням стародавніх народних неписаних (тобто — звичаєвих) правових норм як уособлення національної моральності¹⁰. А з 1925 р. В. Кравченко став позаштатним науковим співробітником Комісії історичної пісенності¹¹. Вона мала на меті дослідження примітивної культури й «аналогій у соціальній будові старої Русі та сучаснім українським фольклорі»¹². Як видно з листа В. Кравченка до М. Грушевського датованого 1924 р., ініціатива щодо налагодження співпраці належала маститому вченому, а Василь Григорович з готовністю на неї відгукнувся¹³. Варто зазначити, що М. Грушевського Кравченко знав ще з 1892 р., відколи той стояв на чолі «Наукового товариства імені Шевченка» у Львові. Персонально вони познайомилися у 1908 р., коли М. Грушевський мешкав у Києві й редагував перенесений ним туди «Літературно-Науковий Вісник»¹⁴. Члени комісії, як зазначав проф. А. Лобода, своє завдання вбачали в тому, щоб зібрати та кваліфіковано підготувати до друку українські історичні пісні й думи¹⁵. В рамках співпраці з історично-пісенною комісією В. Кравченко організував численні експедиції по Волині, підготував до друку вертепну драму з Холмщини¹⁶, надав у розпорядження Комісії набуті протягом численних експедицій матеріали про лірництво¹⁷.

Досить результативно Кравченко співпрацював, починаючи з 1926 р. і з Культурно-історичною комісією ВУАН. Метою її було вивчення примітивної культури та її відбиття в більш пізніх елементах соціального життя та фольклору Русі-України¹⁸. Свідчення цьому знаходимо у вміщених в журналі «Україна» матеріалах звіту цієї комісії про вступне обстеження Прип'ятського Полісся, проведе 1926 р. У ньому керівництво експедиції наголошувало на особливій цінності допомоги, наданої «заслуженим дослідником українського фольклору В. Кравченком, який передав «в розпорядження Комісії свої многолітні записи і зв'язав її з цілим рядом місцевих кореспондентів»¹⁹.

В цей же час Василь Григорович бере активну участь у роботі Кабінету примітивної культури при науково-дослідній кафедрі історії України ВУАН, утвореного з ініціативи М. Грушевського у вересні 1925 р.²⁰

Не можна оминати увагою і той факт, що В. Кравченко підтримував сталі зв'язки з іншими науково-дослідними установами України та поза її межами. Так, він допомагав у справі збирання писанок Музеєві українського мистецтва у місті Харкові²¹. Ляльки й шопка-вертеп з колекції Волинського музею, набуті В. Кравченком шляхом наполегливого експедиційного пошуку, 1927 р. експонувалися та вивчалися фахівцями Українського театрального музею ВУАН²². Співпраця вченого з цією установою не припинилася, і в наступні роки велося листування між ними. На прохання Науково-дослідного інституту порівняльної історії літератур та мов Заходу та Сходу при Ленінградському державному університеті В. Кравченко «...виказував сприяння Комісії по укладанню порівняльного етнологічно-діалектологічного словника при Лінгвістичній секції»²³. На прохання етнологічно-красзнавчої секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури, він надсилав відомості про всі свої видані програми та анкети²⁴. На запрошення Кабінету радянської літератури при Науково-дослідному інституті ім. Т. Шевченка у Харкові він брав участь у роботі Фольклорної комісії, яка займалася збиранням «живого народнього слова доби революції»²⁵.

Етнографічний відділ, очолюваний В. Кравченком, не був відсторонений та замкнений в стінах свого музею. Як справжній вчений він прагнув до обміну досвідом з іншими вченими та науковими установами. У липні 1926 р. він здійснив десятиденну подорож-відрядження по музеях України з метою огляду їх експозиції, методів організації роботи та обміну досвідом²⁶. За час відрядження він ознайомився з роботою музеїв Києва, Полтави та Харкова. Як людина сумлінна та відповідальна, він протягом усієї подорожі вів окремого щоденника, де скрупульозно занотовував побачене та почуте в процесі спілкування з колегами. Вчений констатував незадовільне кадрове забезпечення, відсутність у багатьох музейних працівників спеціальної освіти та загальної ерудиції, що часто-густо уживалися з безпідставними амбіціями. В. Кравченко здійснив тоді ще один свій задум — домовився про організацію співпраці з учителями німецьких шкіл Волині, знайшов навіть кошти для оплати їхньої праці. З цією метою він возив до Харкова лист від інспектора відділу національних меншин Волинської округи до Інспекторіату відповідного комісаріату УРСР²⁷.

Подорожуючи Україною, Василь Григорович не лише вивчав досвід організації музейної справи, а й уважно придивлявся до суспільно-політичних процесів. До свого щоденника він занотовував власне спостереження стосовно того, що громадянство поділене на три цілком ворожі табори: «Великороси й євреї ненавидять українців і себе одні других ненавидять. Українці обом тим націям платять тим же. Академія (наук. — *Авт.*) теж розбита на три табори, з них два — українські, а третій — бувші російські кадети. А ці останні, на чолі яких стоїть українець-«малорос» М.П. Василенко, щохвилини ладні поглинути українців. А українці — межі себе одні других поїли б»²⁸. Вельми цікавим із

огляду на ставлення тогочасної української інтелігенції до радянської влади є думки Кравченка, записані по свіжих враженнях від відвідин культурних і політичних центрів радянської України. Зокрема, Василь Григорович зазначав: «всі українські кола однодумно настроєні на те, щоб усіма засобами підтримувати Радвладу. Ця остання, диференціюючись, дає можливість, хоч і туго, але все ж таки розвиватись. Про можливість інтервенції будь-якою державою всі тієї думки, що хто б не прийшов — душитиме нас надто тяжко!»²⁹. Ця думка, на наш погляд, є загалом досить показовою з огляду на тогочасне ставлення В. Кравченка до радянської влади та до соціалістичної системи в цілому. З усіх «бід» він, як і багато інших, обрав найменшу, вважаючи за головне — поступ України, її розвиток та процвітання. В. Кравченко не був ні фанатиком, ані романтиком — він був розумною, розважливою, освіченою та тверезо мислячою людиною. Згадаємо також, що в свій час він був членом УПСФ, за поглядами близької до кадетів — за висловом П. Столипіна, цього «мозку країни», і «об'єднувала помірковану інтелігенцію України»³⁰.

Особистий дослідницький внесок Василя Григоровича в розвиток української етнології не залишався поза увагою наукових кіл. Ще в 1912 р. Російська академія наук за заслуги у розвитку народознавства присудила йому звання професора³¹. У 1925 р., згідно з проведеною Експертно-кваліфікаційною комісією ВУКСВ роботи з розподілу наукових робітників на три категорії, В. Кравченко був зарахований до II-ої категорії³². Такий робітник, за визначенням бюро Союзу наукових робітників від 9.04.1927 р., мав певний науковий або науково-педагогічний стаж, відзначався самостійністю у праці, здійснював керівництво певною галуззю наукової або науково-педагогічної роботи³³. Як певне визнання заслуг Кравченка в царині народознавчих досліджень можна сприймати й ухвалу Російського географічного товариства (Ленінград) від 20 травня 1929 р. про присудження йому малої срібної медалі за «сукупність праць з української етнографії»³⁴.

Варто наголосити, що активна науково-дослідна діяльність В. Кравченка як завідувача Етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею у сфері вивчення побуту, звичаїв, вірувань представників національних меншин Волині в цей час була співзвучна державній політиці коренізації. Значним стимулом активного розгортання місцевими музеями комплексних етнографічних досліджень стала постанова Головнауки за вересень 1928 р. про активізацію музейної роботи серед національних меншостей³⁵. Це було позитивним кроком, оскільки за даними П. Костенка, на 1925 р. в Україні проживало понад 2.400 тис. осіб, які належали до національних меншостей, а саме: 1 550 тис. євреїв, 363 тис. німців, 240 тис. поляків, 87 тис. болгар, 29 тис. греків³⁶.

Реалізуючи державну програму в цій сфері, керований В. Кравченком етнографічний відділ Волинського науково-дослідного музею активно займався вивченням культури національних меншин Волині. Він проводив також й монографічне обстеження фабрик і заводів, на яких працювали здебільшого саме представники національних меншин. Зокрема, відповідно до розробленого В. Кравченком плану, було здійснене монографічне вивчення культури та

побуту польського, чеського, німецького, єврейського населення краю через дослідження Биківського та Мар'янівського гутних промислів³⁷, процесу виробництва на фаянсовому заводі в Кам'яному Броді, тваринницької та торфорозробної галузей на Мархлевщині³⁸. На початку 30-х рр. етнографічний відділ здійснив обстеження побуту в сільськогосподарських колективах — артілей с. Дзікунки та містечка Пулинок, де компактно проживали представники німецької, єврейської, української та польської національних меншин. У 1931 р. було проведене монографічне обстеження чеського сільськогосподарського колективу с. Крошні Житомирського району та Мар'янівської скляної гуті Мархлевського (польського) району³⁹.

Практичному вивченню особливостей побуту, проявів духовної культури національних меншин, які проживали у Волинському краї, передувала серйозна підготовча робота відділу. Зокрема, В. Кравченко розробив деталізовану програму, яка передбачала дослідження природно-географічних умов досліджуваної місцевості, процесів виробництва та збуту готової продукції, побуту та відпочинку місцевого населення⁴⁰. В процесі дослідження проводився запис місцевих легенд, переказів, замовлянь, прикладів народної медицини; обов'язково склалися різноманітні креслення, виконувалися акварельні ілюстрації та фото, що наочно демонстрували місцеві особливості процесу виробництва, окремі його елементи, зняття праці чи зразки продукції.

Етнографічний відділ Волинського музею надавав перевагу вивченню насамперед кустарних промислів та різноманітних місцевих ремесел. Окрім суто етнографічного інтересу, такий підхід обумовлювався і необхідністю дослідження продуктивних сил краю для більш повного та раціонального використання місцевих природних ресурсів.

У контексті етнографічного вивчення національних меншин Волині, як завідувач етновідділу Волинського музею, В. Кравченко протягом 1929–1931 рр. підтримував стале листування з Кабінетом нацменшин при Етнографічній комісії ВУАН: надсилав туди відомості про результати експедицій, малюнки, креслення, а також написані на їх основі наукові праці. Підтвердження цьому знаходимо у листі з Кабінету нацменшин від 20 травня 1930 р. та від 17 серпня 1930 р. на ім'я Василя Григоровича⁴¹. Крім того, в архіві вченого містяться дані, що вказують на факт фінансової підтримки цією установою етнографічних досліджень В. Кравченком національних меншин Волині, що проводилися етнографічним відділом Волинського музею.

При дослідженні діяльності В.Г. Кравченка в царині музейної справи привертає увагу факт тісної його співпраці з іншими музейними установами, його безкорислива допомога менш досвідченим колегам, а то й маститим вченим-теоретикам. Зокрема, Харківському музею українського мистецтва він сприяв у збиранні писанок⁴²; ляльки й шопка-вертеп з колекції Волинського музею, набуті в експедиціях В. Кравченком, зацікавили фахівців Українського театрального музею ВУАН, де вони певний час експонувалися⁴³.

Привертає увагу широта географії групових краєзнавчих досліджень, організованих В. Кравченком. Так, 1925 р. з районними організаторами трудових шкіл

Волинської губернії Василь Григорович провів обстеження економіки села Станишівки та його окремих індивідуальних господарств. Протягом серпня 1925 р. колективом із 120 педагогів Коростенщини було проведено комплексне дослідження побуту і способів господарювання у місті Коростені та селі Іскорості (8 друкованих аркушів, з ілюстр.)⁴⁴. Через рік, у серпні 1926 р. колективом у складі 40 викладачів німецьких трудових шкіл Волині, Київщини й Поділля було проведено обстеження німецької колонії «Анети» на предмет соціального розшарування населення, причому результати дослідження були передані до друку в Комісію національних меншин ВУАН⁴⁵. Під час наступної сесії, влітку 1927 р., з групою в 38 осіб, здебільшого викладачів шкіл національних меншин Волині, Київщини й Поділля, було здійснено обстеження господарського розвитку села Крошні; а наступного року тим же складом — дослідження передмістя Житомира — Мальованки⁴⁶.

На семінарах, організованих В. Кравченком під час перепідготовки вчительства та культосвітніх працівників, вчений обговорив проблеми створення місцевих шкільних музеїв, музеїв при сільбудинках та хатах-читальнях. Лектор широко пропагував досвід роботи етнографічного відділу Волинського державного науково-дослідного музею, зокрема після його реорганізації за принципом соціального музею⁴⁷. При цьому слід наголосити, що В. Кравченко вважав найбільш доцільним і вагомим монографічний опис з використанням у ньому всього комплексу статистичних, історико-етнографічних та економічних відомостей. Широко використовуючи під час етнографічних досліджень Волині техніку монографічного вивчення об'єкту, Василь Григорович працював над її удосконаленням і дійшов висновку щодо її найбільшої результативності та ефективності. Згідно з нашими дослідженнями, техніку монографічного вивчення вчений почав широко впроваджувати у життя вже з 1924 р.

У результаті монографічних вивчень різних об'єктів, зазвичай набувалася велика кількість описів, фото, креслень, малюнків, карт, зразків матеріальної культури. В ході етнографічних експедицій Василь Григорович на практиці підтверджував та закріплював у своїх вихованців ті знання, що перед тим давав їм теоретично. Окрім того, подібна практика була також і найкращою пропагандою краєзнавства, етнографічного вивчення рідного краю та практичним виявленням любові до своєї малої вітчизни.

Не залишав поза увагою науковець й іншого важливого виду краєзнавчих досліджень — стаціонарного вивчення об'єкту. Саме тому 1926 р. етнографічний відділ Волинського науково-дослідного музею на чолі з В. Кравченком утворив при відділі національних меншин Волині Краєзнавчу комісію. Передбачалося, що ця організація керуватиме стаціонарним дослідженням побуту всіх національних меншин Волині⁴⁸. З метою реалізації цього завдання 28 грудня 1928 р. В. Кравченко як завідувач етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею встановив ділові контакти з інспектурами німецьких та єврейських шкіл «в справі дослідження німецького та єврейського населення...»⁴⁹.

Проте варто відзначити, що даний вид етнографічного вивчення, маючи сильні позитивні сторони (тривале в часі постійне спостереження за певним

об'єктом, фіксація змін, трансформацій і т. д.), водночас мав і певні недоліки, зумовлені, насамперед, складністю його практичної реалізації, неможливістю застосування цього методу для вивчення всіх цікавих об'єктів. Крім того, при стаціонарному збиранні робота, як правило, проводиться більш досвідченими фольклористами, а експедиційно-екскурсійний метод є корисним, насамперед, в плані навчально-педагогічному для початківців (бо це сприяє кращому засвоєнню матеріалу на практиці та дає змогу краще розібратися в своїх здібностях та уподобаннях-симпатіях до окремих видів фольклору)⁵⁰, а також в справі пропагування народознавчих знань. Враховуючи вищезазначені причини, В. Кравченко зазвичай використовував його саме в комплексі з монографічним вивченням, надаючи останньому значну перевагу.

Бажання залучити до народознавчої праці якомога більше ентузіастів спонукало Василя Григоровича до заснування етнологічних гуртків як у самому Житомирі, так і поза його межами. Так, у 1922 р. за ініціативи В. Кравченка такий гурток було організовано при Житомирських українських педагогічних курсах; у 1924 р. — при Житомирській партійній школі; у 1926 р. — при Звягельській секторній інспектурі німецьких шкіл Волині⁵¹. У кінці того ж 1926 р. під час перепідготовки вчителів німецьких шкіл Волині краєзнавчий гурток було утворено при 7-річній німецькій школі у селищі Новоград-Волинському. Розроблену В. Кравченком програму «Історія виникнення і розвинення німселіщ на Волині» було перекладено німецькою мовою. Базуючись на ній, 50 німецьких селищ на Волині проводили свою дослідницьку роботу, а 12 шкіл вивчали окремі галузі виробництва чи промисли⁵². У серпні того ж 1926 р. В. Кравченко разом з краєзнавчим гуртком німецьких вчителів розпочав дослідницьку роботу над проблемою історії виникнення та розвитку німецьких колоній на Волині. Праця провадилася за його безпосереднім керівництвом, а за її результатами мала постати виставка, котру планувалося згодом трансформувати в краєзнавчий шкільний музей. Подібний гурток було сформовано і 1927 р. при Бюро національних меншин Волинського окружного виконкому. Всього ж, як зазначав В. Кравченко в «Анкеті», заповненій в 30-ті роки (вже під час його роботи в Дніпропетровському музеї), він організував понад 30 гуртків⁵³.

Працюючи на посаді завідувача етнографічного відділу музею, Василь Григорович активно пропагує українське народознавство, організовує серед населення масове збирання матеріалів про життя та побут українського народу, постійно розширює територію етнографічних досліджень, намагається залучити якомога більше молоді до цієї важливої справи. Народознавець виступає засновником етнографічних гуртків як у самому Житомирі, так і поза його межами. Почин знайшов досить жвавий та зацікавлений відгук серед молодого покоління — і етнологічні гуртки почали виникати по всій Волині вже з ініціативи місцевої молоді.

Взагалі варто зауважити, що в цей період фольклористичний рух набув досить значного розмаху. Про це свідчить численна кількість листів з місць як на адресу етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею, так і на ім'я самого Кравченка. Василь Григорович підтримував з кореспондентами

стале листування, надаючи багато цінних порад, настанов та пояснень, скеровуючи їх пошукову роботу в потрібному руслі, надсилаючи спеціальні програми-запитальники. Саме про таку його діяльність в царині аматорської етнографічної роботи довідуємося з листа вчителя Ф. Таргона із села Смолдирів Баранівського району Волинської округи від 18 вересня 1926 р., члена краєзнавчого гуртка Л. Рябчука із села Колодяжного (1927 р.), учня В. Андрійчука (1929 р.) та інших. Як уже відзначалося, Кравченко мав постійну мережу кореспондентів, але до неї з часом долучалися все нові й нові дописувачі. Найбільш активно свою роботу провадив етнографічний гурток при Житомирських педагогічних курсах. Засновником та керівником цього гуртка був сам Василь Григорович. Робота гуртківців проводилася за розробленими ним планом та програмами.

Провадив Кравченко й роботу по організації нових музейних осередків на Житомирщині. З метою активізації підготовки музейних працівників у 1927 р. при найбільш потужних музейних осередках УРСР було організовано аспірантуру. Незмінним керівником аспірантури при етнографічному відділі Волинського науково-дослідного історико-археологічного музею протягом 1927–1931 рр. (тобто до її закриття постановою від 1 жовтня 1931 р. у зв'язку з відкриттям у Харкові Інституту матеріальної культури), був Василь Кравченко. Під його керівництвом якого навчалася ціла плеяда кваліфікованих музейних працівників, учених-народознавців.

У контексті тодішньої державної політики в 20-х роках в Україні активно розвивався краєзнавчий рух. Краєзнавчу роботу провадила Краєзнавча комісія при ВУАН (з 1922 р.), яка мала свій друкований орган — «Бюлетень» а також студентську секцію та підкомісії у Харкові та Одесі. Подібний об'єм робіт виконували Сільськогосподарський науковий комітет (при Наркомземі), Український комітет краєзнавства у Харкові (всеукраїнська установа при Укрголовнауці), що видавав місячник «Краєзнавство» (в 1927 р.) та ряд інших установ. Провадилася і локальна краєзнавча робота. Активною діяльністю відзначалися численні товариства дослідників природи і місцеві наукові товариства, музеї, гуртки (всього близько 100 різних краєзнавчих організацій).

Не залишався осторонь цієї важливої діяльності й В. Кравченко. Наприкінці 1928 р. з його ініціативи було завершено організацію в Житомирі «Волинського наукового товариства краєзнавства». Його було обрано головою культурно-історичної секції (на цій посаді перебував до 1931 р.).

З 1920 р. Кравченко активно займався й перепідготовкою освітянських кадрів Волинської та Шепетівської округ. Перепідготовка проходила на спеціально зорганізованих для цього курсах, в рамках яких Василь Григорович читав курс лекцій «Краєзнавство в природі», проводив численні семінарські заняття. Крім того, він організовує практичні заняття для своїх слухачів: експедиції та екскурсії, результатом яких ставали ілюстровані книги, а набуті матеріальні речі (фото і т. п.) йшли на укомплектування музею. Після повернення з перепідготовки, вчителі мали те саме проробляти й у себе в школі.

Можна твердити, що проголошений партією курс на коренізацію та його наслідки мали велике значення. Однак було б великою помилкою вважати його тільки результатом цілеспрямованих зусиль більшовицької партії. Він був насамперед відгомін української національної революції 1917–1920 рр. Якщо націонал-комуністи виступали керівними кадрами політики українізації, то величезна армія виконавців складалася переважно з української інтелігенції, значна частина якої брала участь у національно-визвольних змаганнях. Тож загалом курс на українізацію був тактичним кроком, який не відповідав стратегічним планам Комуністичної партії.

У рішеннях XII з'їзду КП(б)У, який відбувся у січні 1934 р. читаємо: «Перед партією стоїть завдання: добити контрреволюційні націоналістичні елементи, викрити до кінця націоналістичний ухил Скрипника, розгорнути далі проведення більшовицької українізації і роботу з виховання партійних мас, а також широких мас робітників і колгоспників України в дусі пролетарського інтернаціоналізму»⁵⁴. Як видно, зміни, порівняно з початком 20-х рр., відбулися суттєві: по-перше, українізація стала підкреслено «більшовицькою», по-друге, шляхом «добиття» і «викриття» намагалися втримати її у потрібних режимові рамках, по-третє, все чіткіше простежується акцент на «пролетарський інтернаціоналізм».

Остаточно політика коренізації в Україні була згорнута 1938 р. Саме цим роком датована постанова Раднаркому УРСР про обов'язкове викладання російської мови в усіх неросійських школах, яка сприяла русифікації, і постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про реорганізацію національних районів та сільрад УРСР у звичайні райони та сільради», що зумовила ліквідацію національних адміністративно-територіальних утворень на території республіки. У цьому ж сумнозвісному 1938 р. ЦК КП(б)У ухвалило постанову «Про реорганізацію національних шкіл на Україні», у якій створення навчальних закладів національних меншин кваліфікувалося як «насадження особливих національних шкіл — вогнищ «буржуазно-націоналістичного впливу на дітей».

Отже, впроваджуючи політику коренізації на початку 20-х рр., більшовицьке керівництво СРСР намагалося знайти спільну мову з багатомільйонним полінаціональним селянством. Коли ж у 30-х рр. національне відродження, яке було одним із безпосередніх наслідків політики коренізації, почало виходити за межі міцніючої радянської системи, цю політику було згорнуто.

---

¹ *Нечипоренко З.В.* (у співавторстві) Регіональні особливості політики коренізації в Україні (на матеріалах Волині, Київщини і Поділля) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Збірник наукових праць. — Вип. 9. — Серія: Історія. — 2004. — С. 136–148.

² *Жуковський О.І.* Національні меншини Правобережної України у 20-ті роки ХХ століття: суспільно-політичний та культурний розвиток. — Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.І. Жуковський; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2006. — 19 с.

³ *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації 19–20 ст. — К., 1996. — С. 166.

⁴ *Цвілюк С.А.* Українізація України: Тернистий шлях національно-культурного відродження за доби сталінізму. — Одеса, 2004. — С. 19–20.

⁵ *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації 19–20 ст. — С. 175.

⁶ ІМФЕ, ф. 15, оп. 1, од. зб. 2, арк. 118, 118 зв.; *Костриця М.Ю., Мокрицький Г.П.* Народознавець і ворог народу (В.Г. Кравченко) // Репресоване краєзнавство. — К., 1991. — С. 88.

⁷ Власне, тут мало місце не призначення на посаду, а лише підтвердження повноважень, які Василь Григорович виконував уже від 1900 р.: спочатку — до 1914 р. (моменту заслання до м. Коврова) на громадських засадах, а з 1 квітня 1917 р. — на професійній основі — ІМФЕ, ф. 15, оп. 1, од. зб. 2, арк. 118, 118 зв.

⁸ ІМФЕ, ф. 15, оп. 4, од. зб. 484, арк. 137, 140.

⁹ Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 4: Листи Д.І. Яворницького до діячів науки і культури / Упоряд. С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова; За заг. ред. Н. Капустіної. — Д., 2005. — С. 447.

¹⁰ ІМФЕ, ф. 15, оп. 4, од. зб. 462, арк. 58.

¹¹ ІМФЕ, ф. 15, оп. 4, од. зб. 462, арк. 2; ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, од. зб. 5913, арк. 33; ІМФЕ, ф. 15, оп. 1, од. зб. 1, арк. 25; До речі, В. Кравченка запросив на цю роботу М. Грушевський — у листі від 16.04.1924 р. він, говорячи про завдання Комісії історичної пісенності, пропонував йому стати її членом і запевняв: «я б з охотою перевів вам се призначенне...» — Див.: ІМФЕ, ф. 15, оп. 4, од. зб. 264, арк. 184.

¹² «Україна». — Кн. 1–2, 1925. — С. 223.

¹³ ІМФЕ, ф. 15, оп. 4, од. зб. 513 а, арк. 38.

¹⁴ Державний архів Житомирської області, ф. 6793 СП, од. зб. 7482-П, арк. 40.

¹⁵ *Лобода А.М.* Судьбы этнографии на Украине за 1917–1925 гг. // Этнография. — 1925. — № 1–2. — С. 204.

¹⁶ Хроніка. Комісія культурно-історична, комісія історичної пісенності // Україна. — 1925. — Кн. 1–2. — С. 224.

¹⁷ ІМФЕ, ф. 15, оп. 4, од. зб. 463, арк. 57.

¹⁸ *Лобода А.М.* Судьбы этнографии на Украине за 1917–1925 гг. // Этнография. — 1925. — № 1–2. — С. 204.

¹⁹ Хроніка. Комісія культурно-історична, комісія історичної пісенності // Україна. — 1925. — Кн. 1–2. — С. 164, 165.

²⁰ *Грушевський М.С.* Вступне слово // Первісне громадянство. — 1926. — Вип. 1–2. — С. IV.

²¹ Лист з Музею українського мистецтва м. Харкова від 1925 р. — Див.: ІМФЕ, ф. 15, оп. 4, од. зб. 460, арк. 9.

²² Лист до В. Кравченка з Українського театрального музею від 16 вересня 1927 р. — Див.: ІМФЕ, ф. 15, оп. 4, од. зб. 469, арк. 90.

²³ Лист до В.Г. Кравченка з Науково-дослідного інституту порівняльної історії літератур та мов Заходу та Сходу від 23 вересня 1927 р. — Див.: ІМФЕ, ф. 15, оп. 4, од. зб. 471, арк. 98.

²⁴ Лист з Етнологічно-краєзнавчої секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури, датований 1927 р. — Див.: ІМФЕ, ф. 15, оп. 4, од. зб. 466, арк. 83.

- ²⁵ Лист до В.Г. Кравченка з Науково-дослідного інституту імені Тараса Шевченка у Харкові від 3 березня 1928 р. — Див.: ІМФЕ, ф. 15, оп. 4, од. зб. 474, арк. 113.
- ²⁶ ІМФЕ, ф. 15, оп. 1, од. зб. 54, 55.
- ²⁷ Там само, арк. 1.
- ²⁸ Там само, арк. 54.
- ²⁹ Там само, арк. 55.
- ³⁰ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. — К., 1993. — С. 43.
- ³¹ ІМФЕ, ф. 15, оп. 4, од. зб. 547, арк. 85.
- ³² ЦДАВО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 636, арк. 15; ЦДАВО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 626, арк. 36.
- ³³ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 626, арк. 80.
- ³⁴ ІМФЕ, ф. 15, оп. 1, од. зб. 2, арк. 101.
- ³⁵ Еженедельник НКП. — 1928. — № 39.
- ³⁶ Костенко П. З життя національних меншостей на Україні // Знання (Харків), 1925, № 16. — С. 23.
- ³⁷ ІМФЕ, ф. 15, оп. 1, од. зб. 2, арк. 108.
- ³⁸ ЦДАВО України ф. 166, оп. 9, од. зб. 376, арк. 18–22.
- ³⁹ ІМФЕ, ф. 15, оп. 1, од. зб. 1, арк. 32; од. зб. 2, арк. 108; од. зб. 23, арк. 14, 15.
- ⁴⁰ Там само, ф. 15, оп. 2, од. зб. 102, 11 арк. 11.
- ⁴¹ Там само, ф. 15, оп. 4, од. зб. 484, арк. 137, 140, 140 зв.
- ⁴² Лист з музею Українського мистецтва м. Харкова від 8 квітня 1925 р. — Див.: ІМФЕ, ф. 15, оп. 4, од. зб. 460, арк. 9.
- ⁴³ Лист до В. Кравченка з Українського театрального музею від 16 вересня 1927 р. — Див.: ІМФЕ, ф. 15, оп. 4, од. зб. 469, арк. 90.
- ⁴⁴ ІМФЕ, ф. 15, оп. 1, од. зб. 2, арк. 108; ЦДАВО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 636, арк. 17.
- ⁴⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 636, арк. 17.
- ⁴⁶ ІМФЕ, ф. 16, од. зб. 23, арк. 14 зв.
- ⁴⁷ Там само, ф. 15, оп. 1, од. зб. 1, арк. 23.
- ⁴⁸ Там само, ф. 16, од. зб. 7, арк. 13.
- ⁴⁹ Там само, ф. 16, од. зб. 6, арк. 16 зв.
- ⁵⁰ Попов П. До питання про способи збирати фольклорні матеріали. — К., 1926. — С. 2.
- ⁵¹ ІМФЕ, ф. 15, оп. 1, од. зб. 1, арк. 22.
- ⁵² Там само, ф. 16, од. зб. 7, арк. 10.
- ⁵³ Там само, од. зб. 23, арк. 16.
- ⁵⁴ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. — Т. 1. — К., 1976. — С. 777.

Роль ВУАН в актуалізації культурної ідентичності національних меншинств Правобережжя в міжвоєнний період (на прикладі роботи Волинського науково-дослідницького музею)

В статті освещуються напрямки політики ВУАН щодо культурної ідентичності національних меншинств. На основі масиву архівних документів розглядається робота Волинського науково-дослідницького музею в руслі політики коренизації. Значительне уваження приділено співпраці етнографічного відділу музею з науковими організаціями Всеукраїнської академії наук.

Ключевые слова: *українізація, коренизація, національні меншинства, культурна ідентичність, Волинський научно-дослідницький музей.*

Role of VUAN in actualization of cultural identity of national minorities of Right-Bank Ukraine of the periode of politics of korenizatsya (on the example of the work of Volhynian scientific-experimental museum)

In the article lightening up direction of policy of VUAN in relation to the cultural identity of national minorities. On the basis of array of the archived documents work of the Volhynia research museum is examined in the river-bed of policy of korenizatsya. Considerable attention is spared the collaboration of ethnographic department of museum with naukovomi organizations of Allukrainian Academy of Sciences.

Keywords: *ukrayinizatsya, korenizatsya, national minorities, cultural identity, Volhynian scientific-experimental museum.*